

Federiko GODI*

IŠČITAVANJE ITALIJANSKE OKUPACIJE KROZ BIOGRAFIJU FRANČESKA ZANIJA

ABSTRACT: *In some recent works on the Italian military occupations in the Second World War, it has been pointed out how important the space of action of a superior officer in command of a military division was. Through the specific study of a segment of the occupation, the incidence of occupation policies can in fact be reconstructed, and a historical investigation that determines individual responsibilities is facilitated. These interpretative lines are well reconciled with the scientific literature which has long since deconstructed the stereotypical profile of the “good Italian”. This article is an attempt to give a new interpretative key through a specific case study: the military and political path of General Francesco Zani.*

KEYWORDS: *Space of action, military repression, war on civilians, political transition.*

Rođen u Modeni 23. novembra 1884. od majke Dirče Grandi i oca Đuzepea,¹ Frančesko Karlo Filipo Zani (Francesco Carlo Filippo Zani) započeo je vojnu karijeru sa devetnaest godina. Poslije rata u Libiji 1912. godine i rada kao učitelj i vojni sudija, bio je komandant na sjeveru Italije, a zatim divizijski general u Ankoni. Nakon što je 1939. godine postao komandant vojne divizije *Mesina*, 1941. je stigao na drugu stranu Jadrana i preuzeo vojnu dužnost u Crnoj Gori. Od 8. septembra 1943. godine do 1946. aktivan je u Italijanskoj komunističkoj partiji, a predsjednik komiteta Demokratske solidarnosti bio je do smrti 1954. godine.

Korisno je osvrnuti se na Zanijevu aktivnost na Balkanu, počevši od podatka koji je teško osporiti: kada je veliki dio Evrope poklekao pod naci-

* Autor je naučni saradnik na Univerzitetu Sapienza u Rimu.

¹ Archivio di stato di Modena [Državni arhiv u Modeni], Lična stanja, Opština Modena, Nati, 1884, dio 2, br. 1765 (http://dl.antenati.san.beniculturali.it/v/Archivio+di+Stato+di+Modena/Stato+civile+italia-no/Modena/Nati/1884/Parte+2/005117515_00486.jpg).

fašizmom, crnogorski narod se prvi pobunio protiv vojne okupacije čija je glavna svrha bila oduzimanje svih vrsta materijalnih i ljudskih resursa u korist novog fašističkog poretka. Od tog trenutka – poslije 13. jula – promijenio se i karakter italijanske okupacije. Ne čudi da su u Crnu Goru poslali generali poput Frančeska Zanija koji su imali iskustva sa antigerilskim borbama i ratovanjem protiv civila.

Da bi vratila pod kontrolu ovu zemlju, Italija je angažovala oko 105.000 naoružanih ljudi. Ovakvom okupacionom prisustvu nema premca u Evropi kojom su tada dominirale sile Osovine. Kao što je poznato, u sljedećoj fazi – koja je počela već u septembru-oktobru 1941. godine – za okupatore je bio presudan savez sa četničkim pokretom, koji je saradivao sa italijanskim vojnim snagama i na ostatku jugoslovenske teritorije.

Italijani i Njemci u Jugoslaviji: prostor djelovanja jedne vojne divizije

Od aprila 1941. do septembra 1943. godine, fašistička Italija je okupirala Crnu Goru koristeći nesrazmjerno veliki broj vojnika. U odnosu na broj stanovnika, to je bila najveća koncentracija italijanskih vojnika u cijelom Drugom svjetskom ratu: 105.000 na oko 390.000 civila (Vujović 1988, str. 71–73). Zanijevi politički izbori na Balkanu odličan su pokazatelj kako je proširenje nadležnosti italijanskog generala moglo biti povezano sa bližom saradnjom sa njemačkim saveznikom. Februara 1943. godine ovaj komandant nije slučajno raspoređen u visoku komandu oružanih snaga Slovenije – Dalmacije (2. armija) za posebne zadatke, u jednoj od najvažnijih akcija Osovine na čitavom jugoslovenskom ratištu.

Stoga bi bilo teško analizirati Zanijev rad bez znanja o tome šta se dešavalo u sektorima koji su se graničili sa Vojnim guvernerstvom Crne Gore od 1941. do 1943. godine. Iako je brutalizacija rata bila mnogo veća u Vermahtu nego u italijanskoj kraljevskoj vojsci, prostor djelovanja pojedinih njemačkih generala pokazuje zanimljive sličnosti (Burgvin 2004, str. 314–329). Na tom neravnopravnom savezu neki italijanski vojnici izgradili su brojne alibije: „Kada su njemačke trupe sa svojim tenkovima prošle kroz ova mjesta, ovi ljudi nijesu ispalili čak ni hitac – ali kada su saznali da su Njemci otišli i da su izdali naređenje italijanskim snagama da ih okupiraju, pobunili su se kao zvjeri.”²

Nakon prvih partizanskih operacija na granici Srbije i Crne Gore, njemački generali su naredili akcije protiv civila: svi muškarci su morali biti internirani, oni koji su pružali otpor ubijeni, žene i djeca deportova-

² Fondazione Museo Storico del Trentino, Archivio della scrittura popolare [Arhiv za narodne rukopise], Chistè Mario, *Il mio Diario degli anni critici e miseri della mia vita*, str. 120.

ni. Nivo sukoba podigao je austrijski general Franc Beme (Franz Bohme), opunomoćenik Vermahta u Srbiji, koji je između 23. septembra i 2. oktobra 1941. godine, kao predvodnik 342. divizije, ognju i maču podvrgao šabački kraj. Jedinica je strijeljala 1.127 osumnjičenih komunista i internirala 20.000 muškaraca (Shepherd 2010, str. 189–209).

Upravo se u ovoj specifičnoj situaciji odvijalo djelovanje generala Zanija, koji je bio među najodanijim oficirima njemačkom savezniku.

Od odmazdi u Crnoj Gori do operacije „Vajs“ (Weiss)

Divizija *Ferara*, kojom je Zani komandovao od 12. aprila 1942. do januara 1943. godine, imala je posebnu nadležnost u odnosu na ostale italijanske jedinice u Crnoj Gori, budući da je bila dodijeljena visokoj komandi susjedne okupacione zone (Slovenije i Dalmacije), ali pod operativnom kontrolom guvernera Alesandra Pircija Biorolija (Alessandro Pirzio Biroli). U pitanju je bila zona sa najvećom koncentracijom partizana u cijeloj Jugoslaviji (Rodogno 2003, str. 514). Ova posebnost je omogućila Zaniju da proširi ovlašćenja divizije *Ferara*: „od 30. aprila ova divizija će imati jurisdikciju nad cijelim sektorom Zete od Nikšića do Danilovgrada“, sa antigerilskim zadacima i „uz saradnju nacionalističkih formacija“.³

Zani je po dolasku u Nikšić naredio podizanje opreza zbog „vjero-vatnih ustaničkih akcija ili nereda [...] povodom subverzivne godišnjice 1. maja“.⁴ General je aktivno učestvovao u procesu „normalizacije“ koji je uključivao drakonske mjere zasnovane na principu kolektivne krivice: „Izvršili smo čišćenje van naše linije pretresavši kuće koje su okupirali strijelci, zarobivši 16 civila, među kojima je 7 žena. U kućama je pronađena municija. Naši gubici: 5 lakše ranjenih. General Zani“.⁵

U junu 1942. godine, u vrijeme kada je dobio dalje proširenje komandne nadležnosti, došlo je do napada na kantu italijanskih oficira u Nikšiću, u kojem je jedan vojnik poginuo a dva su ranjena. Akciju je izveo ustanik koga je Zani nazvao „izolovanim komunistom jevrejske rase“.⁶ To je važna epizoda jer je Zani, u martu 1945. godine, odgovarajući italijanskom generalštabu u vezi sa zahtjevima jugoslovenske vojske u pogledu pretpostavljenih ratnih zločina, uspio da izgradi odličan odbrambeni bedem, prebacujući

³ Archivio ufficio storico dello Stato maggiore dell'esercito [Arhiv istorijskog odjeljenja italijanske vojske], Diari storici [Istorijski dnevnici], b. 734, Komanda pješadijske divizije *Ferara* (u daljem tekstu Aussme, Ds, Ferrara), 28.04.1942.

⁴ Aussme, Ds, Ferrara, Pojačanje mjera sigurnosti, 30. 4. 1942.

⁵ *Ibid.*, Komanda divizije *Ferara* (F. Mozzini) komandi trupa u Crnoj Gori, 26. 4. 1942.

⁶ Aussme, H.8, b. 69, f. Divizijski general Frančesko Zani, prilog 1, Izvještaj o aktivnosti koju su obavili dolje potpisani i divizije pod njegovom komandom u Jugoslaviji u razdoblju 1941–1943.

odgovornost: „Telefonom me je pozvao guverner lično, [...] naredivši hitnu odmazdu“.⁷ Njegov stav je interesantan i zbog toga što svjedoči o očiglednim ograničenjima jugoslovenskih komisija koje, fokusirajući se na pojedinačne epizode, nijesu bile u stanju da identifikuju zamršene puteve političke odgovornosti u ratu protiv civila. Odmazda, pisao je general, „nije izvršena nad dvadesetak nasumično uzetih građana, normalno nevinih, kao što su to radili Njemci“, aludirajući na ono što se dešavalo u Srbiji.⁸ Stvarnost je bila sasvim drugačija: četnici su izabrali 19 muškaraca i jednu ženu, dobi između 15 i 60 godina, uglavnom seljake, čija se krivica sastojala u tome što su bili bliski srodnici partizana. Dana 27. juna strijeljao ih je vod crnokošuljaša iz 82. bataljona *Musolini* i karabinjeri.

Zani je dobro poznao dinamiku građanskog rata u Jugoslaviji i zbog toga je izabran za „mudrog predvođnika“⁹ divizije *Sasari* tokom operacije *Vajs*, u zoni rijeke Neretve. Radilo se o jednoj od najvećih antipartizanskih operacija na Balkanu (mart-april 1943), koja je uključivala odmazde nad civilima (Gobetti 2007, str. 208–213). Kako je potvrdio njegov direktni pretpostavljeni, Umberto Spigo, „pod upravom komandanta divizije *Sasari*“¹⁰ postojale su i grupe „lokalnih četnika“.¹⁰ U julu 1943. godine, divizija *Sasari* će se vratiti u Italiju kako bi vodila mnogo protivrječniiji rat u Rimu od onog o kome govori memoarska literatura (Fatutta i Vacca 1994, str. 192 i dalje).

Zani i neuspješna odbrana Rima

Iz poslijeratne debate o nacističkoj okupaciji Rima, uklonjena je odgovornost pojedinaca za neuspjeh u odbrani glavnog grada. S jedne strane je bila dobro vođena njemačka vojska, a sa druge iznemogli odredi, među kojima su vojnici 4. odreda tankera, diverzanti, grupa eskadrona konjice *Denova*, četa borbenih vozila i vojnika iz divizije *Sasari* pod vođstvom generala Zanija (Majanlahti i Osti Guerrazzi 2010, str. 65–71). Potonjoj jedinici je povjerena „unutrašnja odbrana, ugrožena od njemačkih trupa koje su već u gradu“.¹¹

Nešto više od godinu kasnije, međutim, neki oficiri su navodno optužili Zanija da je među prvima stupio u kontakt sa Njemcima. On je navodno pozvan da se izjasni o svojim postupcima u januaru 1945. godine pred državnim podsekretarom za rat, komunistom Mariom Palermom, a na poziv specijalne komisije za istragu o neuspješnoj odbrani Rima, osnovane 19. oktobra

⁷ *Ibid.*, Zani generalštabu, kancelarija I, 14. 3. 1945.

⁸ *Ivi.*

⁹ Aussme, Ds, b. 1068, Komanda XVIII armijskog korpusa, P.M. 118, 25. 2. 1943.

¹⁰ *Ibid.*, Komanda XVIII armijskog korpusa, 2554, 16. 2. 1943.

¹¹ Aussme, M-4, b. 4, f. Kratak dnevnik generala Zanija iz septembra 1944.

1944. godine, kako bi razjasnio „događaje koji su se odigrali u okolini Rima od 8. do 23. septembra 1943.“¹² U početku se Zanijev način rada našao pod lupom zbog jedinstvene slobode kretanja koju su Njemci dali generalu do 14. septembra, kada je napustio Rim u civilu.

Iz izvještaja koje je komisija smatrala pouzdanim, proisticalo je da je Zani „12. septembra stupio u kontakt sa komandom njemačke divizije u vezi sa isporukom oružja koje je već naredila Komanda otvorenog grada. Izgleda da je tada dobio dozvolu od pomenutog komandanta da zadrži auto i krene za Ankonu“.¹³ Taj događaj je bio još teži zbog presedana, koji se dogodio nekoliko sati nakon primirja: Zani je poslao jednog od svojih podređenih, vojnika iz Trsta koji je govorio njemački, da pregovara o odvojenom sporazumu sa nacistima.¹⁴ Izvod iz izvještaja razjasnio je propuste komisiji: „Zani mi naređuje da pošaljem majora Peruzina iz mog puka kod [Porta] S. Paolo da pregovara sa Njemcima, da sazna njihove namjere i da im saopšti da bi, u slučaju da žele da idu ka sjeveru bez ulaska u grad, dobili slobodan prolaz i bili bi im obezbijeđeni vodiči“.¹⁵ To potvrđuje i svjedočenje pukovnika Đuzepea Milaca (Giuseppe Milazzo), komandanta 152. pješadijskog puka, koji je ispričao o jednom telefonskom razgovoru koji je vodio sa generalom.¹⁶

U februaru 1945. Zani je dobio pismo od komisije za čistku vojnog osoblja koja ga je uvrstila na spisak generala „umiješanih u odgovornost za neuspjeh u odbrani Rima“.¹⁷ To je bilo tek posljednje od saopštenja koja su gonila čovjeka koji se, poput Viktora Emanuela III, okaljao najnečasnijom radnjom za jednog oficira. Jedan od posljednjih pasusa njegovog odgovora podsekretaru Palermu nije ništa drugo do tragično remek-djelo preobražaja koji će ga uskoro dovesti do novih položaja: „Često ostavljen bez naređenja i ne znajući ko mi je nadređeni, zadržao sam nepokolebljivu volju da se oduprem Njemcima ‘po svaku cijenu’“.¹⁸

Uprkos upornoj samoodbrani, njegovo ponašanje je imalo relevantne disciplinske implikacije. Komisija je predložila da se on pošalje na apsolutni odmor – što bi podrazumijevalo gubitak službenih obaveza – zbog njegovog „nedostojnog ponašanja u odnosima sa Njemcima“.¹⁹ Umjesto toga, stavljen

¹² Aussme, M-4, b. 10, Izvještaj istrage o neupješnoj odbrani Rima, Aga, Amante i Palermo, 5. 3. 1945.

¹³ Ubjedljivo je bilo objašnjenje generala armijskog korpusa Alberta Barbijerija. Up. Aussme, M-4, b. 4, f. Upit komisije u vezi sa generalom Zanimem i odgovor generala Barbijerija 9. novembra 1944.

¹⁴ *Ibid.*, f. Upit komisije u vezi sa majorom Peruzinom i odgovor generala Zanija 3. novembra 1944.

¹⁵ *Ibid.*, f. Izvod iz izvještaja pukovnika Alfijerija, bivšeg komandanta 151. pješadijskog puka.

¹⁶ *Ibid.*, f. Puk. Alfieri, 151. pješadijski puk od 8. septembra 1943. Do 4. juna 1944.

¹⁷ Aussme, M-4, b. 8, Ozimo, 5. 2. 1945.

¹⁸ *Ivi.*

¹⁹ Aussme, M-4, b. 10, cit., Prvi dio, Odjeljak V, Prijedlozi, 5. mart 1945.

je u rezervni sastav, što je bila korisna pozicija da nastavi da ponosno nosi svoj čin, i što će mu donijeti nezamislive položaje u poslijeratnoj Italiji.

Mutni preobražaj

Nije jednostavno rekonstruisati ovu biografiju od primirja do Republike, dok je do oslobođenja Rima to gotovo nemoguće. Pronađena dokumentacija je oskudna, dok se gledišta i pretpostavke koje iznose prefektura i policijski štabovi množe. Naime, pored navedenih istražnih komisija, poslije rata za Zaniya su se zainteresovali čuvari reda, otvarajući dosjee na njegovo ime u Upravi policije u Bolonji, u „povjerljivim poslovima” u Ministarstvu unutrašnjih poslova i u Centralnom političkom registru, gdje je otvoren predmet radi „pažljivog nadzora”.²⁰

Prema mišljenju Uprave policije u Rimu bio je u kontaktu sa “tajnim vojnim organizacijama” do 4. juna 1944, kada se sa porodicom vratio u grad.²¹ Po mišljenju Uprave policije u Ankoni evakuisao se u Ozimo do aprila 1945, ostajući „ravnodušan prema naci-fašistima“, iako „odan fašizmu, u prethodnom periodu”.²² Ako samoodbrana pred Palermom daje prednost drugoj hipotezi, čini se da je njegovo učešće u Kapitolskom pokretu otpora potkrijepljeno postupkom da ga priznaju kao partizana, koji je pokrenuo 1946. To potvrđuje i zahtjev, u kome se uopšteno pominje služba u „području Rima“, bez preciznijih detalja.²³

Na osnovu prepiske istražnih komisija, upućene u Ozimo bar između februara i marta 1945. godine,²⁴ moglo bi se pretpostaviti da vlasti u Ankoni nijesu bile svjesne njegove tajne aktivnosti, a da su vlasti u Rimu pogriješile u pogledu njegovog povratka u grad. Vojni dosje, međutim, svjedoči da se Zani borio kao pripadnik otpora u „oblasti Emilija-Romanja”²⁵ i da ga je, što

²⁰ Archivio centrale dello stato [Centralni državni arhiv], Ministero dell'interno [Ministarstvo unutrašnjih poslova], Direzione generale pubblica sicurezza [Generalna direkcija za javnu sigurnost], Divisione affari riservati [Odjeljenje za povjerljive poslove], Casellario politico centrale (1944–1967) [Centralni politički registar (1945–1967)], Fascicoli personali (1944–1967) [lični dosjei], (u daljem tekstu Acs, Int, Dgps, Dar, Cpc) b. 46, f. 15033, Zani Francesco od oca Đuzepea (1952–1958).

²¹ Acs, Int, Dgps, Dar, Stalne kategorije, Ctg. Z, anarhisti, socijalisti, komunisti, lični dosjei 1949–1965, b. 618, f. Zani Francesco (1944–1967) (u daljem tekstu Z, ZF), Uprava policije u Rimu Ministarstvu Unutrašnjih poslova, 01.09.1944.

²² Archivio di Stato di Bologna, A8, b. 47, ZF, Uprava policije u Lečeu Upravi policije u Bolonji, 17. 9. 1947 (u daljem tekstu Asb).

²³ Acs, Ministarstvo odbrane, Generalna uprava za vojna lica, III sektor, X odjeljenje za nagrade i priznanja, Služba za priznavanje kvalifikacija i partizanske nagrade, Opšti arhiv (1945–1996), Zani, Frančesko 1884 (u daljem tekstu Acs, Ric, ZF).

²⁴ Cfr. Aussme, H.8, b. 50, f. 364.

²⁵ Archivio Persomil [Arhiv Perismil], vojni registar br. 4930, Zani Francesco.

nije slučajno, komisija ovog regiona priznala za borca, ali samo do 4. juna, i pored toga što je izjavio da je vršio „vojno-obavještajnu djelatnost“.²⁶ Kao da to nije bilo dovoljno, tek od ljeta ili od decembra 1945. godine,²⁷ u Upravi policije u Bolonji su sigurni u njegov dolazak u grad.

Potrebno je sačekati 10. maj 1946. godine da bismo vidjeli njegov izlazak iz sjenke. Na dnu jednog uvodnika u kojem se osuđuje kralj koji je abdicirao, list „Unità“ objavio je da je Zani, bivši predvodnik „slavnih divizija Mesina, Ferrara i Sassari [...], zamolio druga Palmira Toljatija (Palmiro Togliatti) da mu učini čast i omogući mu da pristupi [Italijanskoj komunističkoj partiji]. Zahtjev je prihvaćen“.²⁸ Izborna prilika da se visoki oficir uključi u redove Italijanske komunističke partije, a samim tim i Republike, previše je očigledna. Ali vjerodostojnu pozadinu toga otkrio je bolonjski šef policije: „[nakon] oslobođenja pokušao je da se pridruži demohrišćanima, ali nije uspio, čini se zbog toga što je iznio pretjerane zahtjeve u vezi sa svojim uključenjem [...] za izbore [zakazane za 2. jun]“.²⁹ Pristupanje se dogodilo u ljeto 1945. godine, „što se zgodno poklopilo“³⁰ – kako dobro primjećuju iz Ankone (Pedaliu 2003, str. 14–22) – sa gotovo istovremenim jugoslovenskim zahtjevima za izručenje pretpostavljenih italijanskih ratnih zločinaca, među kojima je bio i „ZONI Frančesko“.³¹

Njegovi „neobični politički izbori“³² privukli su neželjenu pažnju, pošto je smatran „šefom paravojnih formacija“³³ u Bolonji. Međutim, uprkos godinama praćenja, nije bilo moguće dokazati njegovu povezanost sa skladištima oružja, koja su ipak postojala. Niti je njegova aktivnost kao nastavnika topografije u školi Italijanske komunističke partije „Marabini“ ikada razjašnjena. Šef policije u Rimu iznosio je, pak, svoje sumnje: „suvonjavi starac koji ne može da drži časove ni samom sebi“.³⁴

U nedostatku drugih dokaza, čudno je da mu se gubi trag i u memoarima i studijama. Baš kao što čuti list Unità, koji bi možda više volio da je, pored informacija u kojima se Zani pominje kao okupacioni general, mogao da istakne i one koji bi potvrdili njegovo učešće u pokretu otpora.

²⁶ Acs, Ric, ZF.

²⁷ *Ibid.*; Asb, A8, b. 47, ZF, Izvještaj komesara P.S. A. Grimaldija Upravi policije u Bolonji, 20. 10. 1947.

²⁸ «l'Unità», 10.05.1946.

²⁹ Asb, A8, b. 47, ZF, Iz Uprave policije u Bolonji Ministarstvu unutrašnjih poslova, 3. 2. 1948.

³⁰ Ivi, Prefektura u Ankoni prefekturi u Fodi, 11. 4. 1952.

³¹ United Nation War Crimes Commission, *Alphabetical index of War Criminals*, Reel 39, No 1-40, Vol. 1 S-Z, luglio 1946, p. 269 (<http://www.unwcc.org/unwcc-archives>).

³² Acs, Int, Dgps, Dar, Z, ZF, Ansa, 27. 12. 1967.

³³ Asb, A8, b. 47, ZF.

³⁴ Acs, Int, Dgps, Dar, Z, ZF, bilješka, 11. 1. 1952.

Pod nadzorom i zaštićen

U ovom trenutku teško je biti siguran u vezi sa ovim preobražajem, ali je jasno da ga treba tumačiti u kontekstu Zanijevog krivudavog i složenog životnog puta. Mnoge od istaknutih nedosljednosti proizilaze iz policijskih izvora koji dozvoljavaju neke mogućnosti sumarnog tumačenja.

Vrlo je moguće da je priznanje Zanija kao partizana bila delikatna stvar, koja se može tumačiti u ključu diplomatske zaštite koju je antifašistička koaliciona vlada 1946. godine pružila sunarodnicima optuženim za ratne zločine (Focardi i Klinkhammer 2001). Otuda prilika da se izbjegne procedura iz Emilije, ali i ćutanje drugih izvora: napomenu o pomjeranju u službi iz vojnog dosjea treba tumačiti kao nastalu kasnije. Međutim, zaštita lista „Unità“ koju je uživao nije služila kao garancija „pouzdanosti“.

Njegovo pristupanje Italijanskoj komunističkoj partiji podstaklo je sumnje u njegovu ličnost. Avgusta 1948, pokret Demokratska solidarnost osnovan je i u Bolonji,³⁵ kao ogranak Narodnog demokratskog fronta, ali je tamo faktički bio pod kontrolom Italijanske komunističke partije. Imao je zadatak da organizuje pravnu odbranu i pomoć ljevičarskim borcima tokom suđenja (Ponzani 2004; 2008). Zani je ubrzo postao njegov predsjednik i, s obzirom na mnoge bivše partizane koji su bili uključeni, uprava policije je mislila da se radi o funkciji koja je pokrivala neku drugu aktivnost. Ali sumnje nikada nijesu potvrđene.

Njegov rad u Demokratskoj solidarnosti bio je intenzivan i u znaku raznih inicijativa. Svjedočanstva o uvažavanju i danas ostavljaju ambivalentan utisak, što je znak da se možda iza maske iskorišćenih prilika neke razlike ne mogu premostiti.

U svakom slučaju, nesporno je da su, naročito za Italijansku komunističku partiju, veću težinu imale optužbe Zanija za neuspješnu odbranu Rima, od onih za ratne zločine počinjene u Crnoj Gori. To je očigledan pokazatelj da je Italijanska komunistička partija, kao što dokazuju djela Filipa Fokardija (Filippo Focardi), odigrala centralnu ulogu u izgradnji mita o „dobrom Italijanu“ (Focardi 2013, str. 33–51).

³⁵ Arhiv Opštinske biblioteke Folonike (Follonica), Fond nacionalnog odbora Demokratske solidarnosti, b. 2, Prepiska sa regionalnim odborima (Bolonja).

Federico GODI

Summary

The repressive policies implemented by General Francesco Zani in Montenegro – who was in command of the Ferrara division – are an excellent demonstration of how the extension of the powers of a military unit could be linked to closer collaboration with the German ally. The Ferrara division, which operated in the Nikšić area, had a particular jurisdiction compared to the other Italian units in Montenegro, being assigned to Supersola (Superior Command of Slovenia and Dalmatia), but remaining under the operational control of the military governor of Montenegro, Alessandro Pirzio Birolli. A thin line between powers in the area with the highest presence of Partisans in occupied Montenegro – not far from the territories controlled by the Germans, and bordering the independent Croatian state. This singularity allowed the General to extend the powers of his military division.

The individual responsibilities of the brutal Italian occupation in Montenegro have often been concealed. Italian historiography has not considered the determining importance of July 13th, 1941, in the change – not only institutional – of the Italian occupation in Montenegro. How does the popular uprising change the way the territory is managed, and who are the men who interpret that change?

With this contribution we intend to provide some central answers for the study of occupation through the biography of General Francesco Zani, a character considered marginal to this day, but who instead played a central role in the change in Italian occupation after July 13th, 1941. In the postwar period, following an “opaque” political transition, the Italian officer became an important point of reference for the Italian Communist Party in the region of Emilia-Romagna.

Bibliografija

- Arbizzani, L. e Onofri, N.S. (uredili)
(1998) *Gli antifascisti, i partigiani e le vittime del fascismo nel Bolognese (1919–1945)*, vol. V, *Dizionario biografico. R-Z*, Istituto per la storia di Bologna, Bologna.
- Bergonzini, L. (uredio)
(1967–80) *La Resistenza a Bologna: testimonianze e documenti*, 5 voll., Istituto per la storia di Bologna, Bologna.
- Burgwyn, H.J.
(2004) *General Roatta war against the partisans in Yugoslavia: 1942*, «Journal of modern Italian studies», br. 3, str. 314–329.
- Donno, G.

- (2001) *La Gladio rossa del Pci (1945–1967). Con 180 documenti inediti*, Rubbettino, Soveria Mannelli
 Fatutta, F. e Vacca, P.
 (1994) *La guerra dimenticata della brigata Sassari: la campagna di Jugoslavia 1941-1943*, Editrice democratica sarda, s.l.
 Focardi, F. e Klinkhammer, L. (uredili)
 (2001) *La questione dei «criminali di guerra» italiani e una Commissione di inchiesta dimenticata*, «Contemporanea», br. 3, str. 497-528.
 Focardi, F.
 (2013), *Il cattivo tedesco e il bravo italiano: la rimozione delle colpe della seconda guerra mondiale*, Laterza, Roma-Bari.
 Gobetti, E.
 (2007) *L'occupazione allegra: gli italiani in Jugoslavia (1941–1943)*, Carocci, Roma.
 Hassan, M.K.
 (2004) *Lajolo, Davide*, u Dizionario Biografico degli Italiani, vol. 63, Istituto dell'Enciclopedia Treccani, Roma, [http://www.treccani.it/enciclopedia/davide-lajolo_\(Dizionario-Biografico\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/davide-lajolo_(Dizionario-Biografico)).
 Lajolo, D.
 (2005) *Il «voltagabbana»*, Bur, Milano [I ed. Il Saggiatore, 1963].
 Loriga, S.
 (2012) *La piccola x. Dalla biografia alla storia*, Sellerio, Palermo [I ed. Paris, 2010].
 Majanlahti, A. e Osti Guerrazzi, A.
 (2010) *Roma occupata 1943-1944: itinerari, storie, immagini*, Il Saggiatore, Milano.
 Pedaliu, Effie G.H.
 (2003) *Britain, Italy and the Origins of the Cold war*, Palgrave, New York.
 Ponzani, M.
 (2004) *I processi ai partigiani nell'Italia repubblicana. L'attività di Solidarietà democratica (1945-1959)*, «Italia contemporanea», br. 237, str. 611-632.
 (2008) *L'offensiva giudiziaria antipartigiana nell'Italia repubblicana (1945–1960)*, Aracne, Roma.
 Rodogno, D.
 (2003) *Il nuovo ordine mediterraneo. Le politiche di occupazione dell'Italia fascista in Europa (1940–1943)*, Bollati Boringhieri, Torino.
 Shepherd, B.
 (2010) *Bloodier than Boehme: the 342nd Infantry Division in Serbia, 1941, u War in a Twilight World. Partisan and anti-Partisan warfare in Eastern Europe, 1939–1945*, uredio B. Shepherd e J. Pattinson, Palgrave Macmillan, London, str. 189–209.
 Vujović, Đ.
 (1988) *Organizzazioni razvoj Komunističke partije Jugoslavije u Crnoj Gori 1941–1945*, Istorijski Institut SR Crne Gore, Titograd.